NAŠE ŘEČ

ROČNÍK XIV. ČÍSLO 4.

JAN V. SEDLÁK:

K NOVÉ ČESKÉ PRÁCI O OTÁZKÁCH BÁSNICKÉHO JAZYKA.

V prvním čísle letošní NŘ. věnoval prof. B. Havránek pozornost mé práci »K problému rytmu básnického«. Některé její věty, hlavně závěr článku, mě pohnuly k této odpovědi.

Svůj posudek si omezil Havránek jen na otázky linguistické, a aby si jej ještě víc ulehčil, vypůjčil si vlivem Jakobsonovým a Mukařovského základní these formalistické o jazyku básnickém. Pod jejich zorným úhlem měřil mou práci. Jazyk básnický podle těchto názorů obrací »pozornost na vyjádření samo, čímž vzniká jeho estetická účinnost«, v jazyce sdělovacím je vyjádření víc podřaděno »předmětu vyjádření«; »v řeči básnické jsou prvky a vztahy současné řeči sdělovací, která je základnou jazykového cítění, *účelně přetvářeny*«. Jde tak o *účelný systém* odchylek od jazyka sdělovacího. Toto pojetí, jež do jazyka básnického vnáší příliš mnoho racionalistické konstruktivnosti, škrtá zcela básnickou osobnost a její tvůrčí prožívání, škrtá nutnou spontánnost v procesu tvůrčím. Toto materialistické, formalistické hledisko pokládám za úzké, ba nesprávné. Trhá dílo od jeho tvůrce. A přece tvůrce je středem všeho díla. Tvůrce řeč tvoří, naplňuje ji novým obsahem, dává každému slovu individuální náplň. Řeč básnická je vždy nerozlučně spjata se svým tvůrcem, s jeho duchem. Tyto duchové složky badání formalistické pomíjí. Srovnávání se současnou základnou jazykovou je jen část badání o jazyce básnickém, je to však vždy víc část popisná, nikoli vykladatelská.

Mohu srovnávati jazyk Březinův se současnou základnou jazykovou, ale může být tímto srovnáním jazyk Březinův vyložen?

Ještě odlišnější je věc na př. s výkladem jazyka Máchova. Rád bych chtěl vidět, jak Mácha přetvořil »prvky a vztahy současné řeči sdělovací«. A což když nám do toho vpadnou ještě hluboké vlivy cizího jazyka básnického, jako je tomu na př. u Máchy?

Krátce, pojetí Havránkovo, jen linguistické, nedbá při tvoření jazyka básnického básnické osobnosti, jejího typu a charakteru, jejího nazírání světového, jejího způsobu prožívání. A právě na těchto momentech jsem založil kapitoly o jazyce básnickém v své knize. Jsem mínění Vosslerova, podle něhož řeč básnická může býti *pochopena* jen jejím *prožitím*, tedy vcítěním do procesu tvůrčího, i když jsme si vědomi, že toto vcítění nemůže býti úplné. Řeči básnické nestačí jen rozumět, jak o tom mluví několikrát Havránek, řeč básnická se musí i *chápat*. O tom mluví noví teoretikové literatury už dávno jako o věci samozřejmé. Havránek odpustil si však zatím jakoukoli znalost odborných prací literární vědy. Než, buďme shovívaví, jeť referát v NŘ teprve první jeho prací z tohoto oboru. Proto se také nedivme, že jen své hledisko a východisko vyhlašuje za vědecké a vážné.

Mohl bych se spokojiti konstatováním, že mezi názorem mým a Havránkovým je zásadní nesouhlas, že proti jeho názoru materialistickému stojí názor idealistický, proti filologickému literárně vědný, že proti jeho formálnímu srovnávání kladu důraz na tři zásadní pojmy duchovědné: osobnost (i její strukturu), ideu a prožitek. Nechci se však vyhnouti ani jednotlivostem, jež H. probírá a vytýká.

Řekl jsem hned v prvních větách své rozpravy o řeči básnické a obyčejné, že má »především své zvláštní kvality estetické«. A pod tímto hlediskem je třeba se dívati i na ostatní výklady. I tehdy, mluvím-li o emotivnosti. Uvádí-li Havránek proti této emotivnosti citáty (nota bene zase vypůjčené) z řeči obyčejné, jako: »I seď na p . . . i a mlč s hubou, máš ičko buchtu, tak žer,« je to ovšem věc jeho vkusu a jeho přesvědčení vědeckého, které měří řeč básnickou řečí obyčejnou. Emotivnost jako znak řeči básnické tím dotčena však není.

Nejsou správné námitky Havránkovy proti »jednoznačné pojmovosti«, bez níž by se lidé jinak nedomluvili. Musím jen ukázati na příslušná místa v své knize (str. 67 a j.), kde o věci pojednávám v jiné souvislosti. Probírám tu na př. obraz: »bledý měsíc vycházel za lesy, jako by velekněz pozvedal velebnou hostii«, a tvrdím, že v tomto obraze má slovo hostie proti běžné konvenční představě, již většina lidí má a jíž rozumí, nový obsah i vztah, jinou náplň i sféru a tím i působivost. Z toho plyne, že pojmová jednoznačnost je tu setřena. Srovnání s vazbou »vy-

staviti směnku«, jež H. proti mně uvádí, hodí se této souvislosti jako pěst na oko.

Stejně je groteskní potírat výjimečným příkladem z žargonu, jako: »vono se řekne semenec, ale zobat ho z flašky«, mé tvrzení, že znakem básnické řeči mimo jiné věci je též spojování nejvzdálenějších komplexů představových. Na toto mé tvrzení se dá snésti dokladů tisíce z obrazů básnických, na př. »červenec žití, zimnice žití, srpen lásky, dešť vůní, vichřice hlubin« a mn. j. Březinovo dílo ukazuje tu smělost závratnou. Srovnávání žargonového obratu, v němž nejde vůbec o spojování *vzdálených* komplexů představových, nýbrž o rozvíjení představy jedné, a jehož vznik vyžaduje zcela jiného výkladu,* se smělostí básnické metafory je však příznačné pro metodu Havránkovu a pro jeho nazírání na jazyk básnický.

Řeč básnická vyznačuje se i plastičností i názorností, třebas musím přiznati, že oba tyto pojmy jsou dnes ještě hodně sporné, jak jsem i na str. 69 krátce vyložil. Oba pojmy jsou přeneseny z terminologie výtvarné do teorie literární a užití jich je tedy různé. Přes to však se o vnitřní názornosti a plastičnosti mluví. Slyšíme, že touto vnitřní názorností vynikali básníci slepí (Homér, Ossian), takže prý i Goethe přál si býti slepý. Slyšíme, že i básník hluchý od dětství tvoří hudební verše a prožívá jejich vnitřní plastičnost (Scheffler).

Havránek cituje některé odstavce vytržené ze souvislosti a chce ukázat i na jejich zdánlivý rozpor. Pravím: »Žádná tvorba nechce a nesmí býti deformativní, nemá-li ztratit nutný rys spontánnosti a nemá-li nabýt převahy stránka volního úsilí.« Havránkovi se zdá, že tomu odporuje věta: »Řekli jsme, že řeč básníkova je určována úmyslem tvůrcovým. Tento úmysl a účel může býti různý podle osobnosti umělcovy a podle intensity jeho prožitku.« I když nepřihlížíme k tomu, že místo druhé je vytrženo ze souvislosti, přece jen už z těchto dvou citátů je možno vidět, že si neodporují. Zdůrazňuji na tvorbě *nutný rys spontánnosti* a zamítám *převahu* volního úsilí. Mluvím-li proti *převaze* volního úsilí, nevylučuji tím už úmysl umělcův z tvorby vůbec. Toť přece jasné. Působí naivně, chtít ze slova »zamíření« usuzovat na nepřiznanou souvislost se školou formalistickou nebo též ze slova »přetváří«, jehož užívám ve zcela jiné souvislosti a ve zcela jiném smyslu. Cituji: »Slovo a řeč dostává takto svou osobitost, nový obsah, individuální ražbu, dostává nový tvar, *proto se říká, že* básník řeč tvoří i přetváří.« Je to tedy vysvětlení i narážka na

*) Viz na př. článek dr. Oberpfalcra v Naší řeči XII, str. 126.

to, co *se říká.* I když je tu termín, není tu možno mluvit o převzetí stanoviska.

A tak je to i s ostatními citáty, jež Havránek buď kuse cituje, nebo vytrhuje z jejich kontextu. Při tom v nich přidělává velmi rušivé chyby, na př. volného místo volního, jednojazyčný místo jednoznačný, nečtou více m. nečtou vůbec, mravní místo mluvní.*)

Napsal jsem, že jazyk některých básníků bývá zcela individuální osamělý výtvor. Havránek se podivuje, jak prý mu pak vůbec někdo porozumí. Jazyk Máchův i Březinův *je* proti řeči ostatních současných básníků výtvor *individuální* i *osamělý.* To je faktum, na němž nelze nic změnit. A s tím porozuměním je to dost ošidné. Mnoho lidí dělá, jako by rozumělo, ale nerozumí. To je také faktum. Tak je to u Březiny, tak u Georga, u Valéryho, Mallarméa atd. A zase musím opakovat: nestačí jen porozumět, je třeba i chápat.

A teď o té představě. Na str. 45 pravím: »Užívám slova představa, ač jsem si vědom, že to není termín v tomto případě školsky vymezený a přiléhavý. Vkládám do něho mnohem víc, než je zvykem.« A na jiných místech vykládám, co všecko do něho vkládám. Dnes uznávám, že jsem přec jen měl voliti termín jiný. Vidím, že to může člověka zvyklého dosavadnímu pojmu mást, zvlášť když vzpomínková představa je také něco jiného. Havránek sice ví, že si jiní badatelé tvoří svou terminologii, že si ji vypůjčují z jiných oborů, Havránek též ví z vlastní zkušenosti v badání fonologickém, jaké potíže terminologie dělá právě v elementárních pojmech, ale přes to se nesnaží vžíti se do toho, co rozumím svým termínem, a neprávem pak mi vytýká spletení elementárních pojmů. To, co je o představě v mém smyslu vyloženo, zůstává důležitým faktorem pro pochopení básnického textu a díla, ať se tomu bude říkat jakkoliv.

K tomu, co cituje z mé knihy o slově a rytmu, o *»rytmickém určování okolím a celkem«*, byl by musil citovati ještě jiné ukázky, aby vyniklo, jak nejen blízké okolí, ale i celek má vliv. O tom jsem se opravdu nedočetl v semantických příručkách a byl bych vděčen za takové údaje konkretnější. I v této věci šlo mi opět o to, ukázati, že ze základního prožitku básníkova je určováno i slovo, že i *jednotlivosti* v díle básnickém je třeba vykládati *z totality.*

---

*) Havránek se pozastavuje nad větou: »Jazyk básnický je mi vyšší *básnický* útvar řeči«. Chtěl jsem jen připomenout, že zde je v mé knize chyba tisku. Místo *básnický útvar řeči* mělo býti *typický útvar řeči.*

Havránek nepokládá sice za svůj úkol zkoumati mé nazírání na rytmus, jejž kladu »do psychické oblasti tvoření básníkova«, přes to však i o této věci vytrhuje rozličné citáty ze souvislosti. Ze způsobu tohoto citování musím souditi na úmysl a tendenci zkřiviti můj skutečný názor. Neboť jak jinak by přišel do souvislosti o rytmu odstavec, v němž ironisuji mínění, že rytmus se zakládá jen na pravidelnosti (»píchá-li mne někdo stále, vytrvale a pravidelně jehlou« atd., u H. str. 7, v mé knize str. 129)?

Takové nešetrné zacházení a vytrhávání vět vyznačuje i jiná místa kritiky Havránkovy. Tak tvrdí H. v svém článečku: »jinde, na str. 53 podle jeho terminologie je »obraz krajiny ve vodě« »ilusí«, »obrazem přímého vjemu« a není »skutečností«« (str. 7). Proti tomu nejraději cituji příslušné místo své knihy, které následuje po vyložení Hönigswaldova hlediska na rytmus představovaný: »Není třeba dnes už dokazovati, že rytmické prožívání není podníceno jen přímým vjemem ze zkušenosti. Naopak často iluse, odraz přímého vjemu, přímé skutečnosti, může býti představou rytmicky podnětnou a účinnou zrovna jako skutečný obraz, ne-li někdy účinnější. Výsek krajiny v řece se odrážející může rytmicky rozechvíti sám i jeho představa někdy víc než vjem krajiny skutečné. Někdy je takový způsob prožívání zcela individuální a typický. Tak na př. prožívání zrcadlené krajiny.« (A dále pak vykládám o máchovském zrcadlení jako příznačném rysu romantickém.) Kde je tu, probůh, rovnítko mezi ilusí a »obrazem« krajiny ve vodě? Kde je tu záměna zrcadlení a iluse?! —

Co se týče melodie a hudebnosti vnější a vnitřní, musím podotknouti, že jsem nepodal a nemohl podati monografický rozbor problému celého, nýbrž hleděl jsem probrati hlavně jen vztah těchto faktorů k rytmu se svého hlediska. Nevyčerpal jsem v knize ani zdaleka všeho přichystaného materiálu. Upozornil jsem na vztah obsahu a představy k melodii a tím i k rytmu, upozornil jsem na prožívání melodie a hudebnosti a tím i na souvislost s osobností. Upozornil jsem též na druhotnost melodie v textu básnickém. Ukázal jsem tu na obtížnost rozlišování obou pojmů, jež začasté splývají. Nic z toho H. neviděl. V této kapitolce zaráží Havránka doklad, že se mohl někdo opájet četbou lorda Byrona, když neznal slova anglicky. Citoval jsem celý tento případ, jak též uvádím, doslova ze vzpomínek Sezimových a nemám příčiny Sezimovi nevěřiti. Hleděl jsem věc jen vyložit na str. 111 své knihy.

Z kapitoly o zvukových prostředcích básnických vybral H. několik vět a jednu ukázku ze souvislosti, a to tak, že to jen může

zkřiviti můj názor na věc. Nezbývá mi než požádat čtenáře o trochu pozornosti a citovati aspoň část výkladů pro poznání mého postupu:

»Zvuková stránka bývá určena k zesílení výraznosti představy. Tak na př. verše Erbenovy »Vyvalily se vlny zdola« anebo »Na topole podle skal zelený mužík zatleskal«. Zde rozvržení hlásek, zvukové uskupení má býti výrazem dojmu visuálního i zvukového i náladového. Takováto mnohovýznamnost zvukových kvalit po vnější stránce i po stránce vnitřní dynamiky je skutečně rozhodující pro mohutnost, působivost představ a tím i pro rytmus.

Jestliže v prvním verši hlásky *v* a *l* naznačují temné, z hloubky vyvírající válení a víření vody zároveň s hrůzou smrti, v druhém verši opakované *l* znamená vysoký tón, plný radostného, škodolibého výsměchu. Zde vidíme, jak táž hláska může býti naplněna zcela jiným obsahem. To vždy souvisí se zážitkem básníkovým. Karel Toman má v Torse života tyto dva verše:

Krv*a*vě kvetl*a* lásk*a* m*á*,
krv*a*vě pl*á* m*á* nen*á*vist . . .

Zde všecka *a* v každém verši mají zcela jinou sféru, zcela jinou citovou náplň, mají i jinou barvu a mají i jiný smysl rytmický. V těchto dvou verších je vyjádřen typický životní protiklad, jejž prožívá i zpodobuje básník, a celá báseň má se nésti polaritou lásky a nenávisti, což obé Toman dovede spojiti právě svým rytmickým prožitím v jednotu básnickou. To je také základní rytmus celé básně.

K zvýšení citového obsahu představ a tím i k rytmu přispívají uměle se vracející hlásky. V Tomanově básni »Napiš knihy« čteme:

Po bludné pouti světem,
jenž vyprah s*r*dce mé a tv*r*dou *r*ukou zk*r*ušil,
v*r*acím se pod tvůj vě*r*ný k*r*ov,
zas dítě, domove.

Krušivé dolehnutí osudu a pokorný návrat kajícího syna značí tato *r*, tak naléhavě se opakující, ač nemusí být vždy úmyslným prostředkem básníkovým, kombinačně seskupeným, nýbrž je to intuitivní, často bezděčný čin, a to právě tím více, že slovo souvisí úzce s představou a že básník nalézá právě často slova celá, aniž pomyslí na zvukové hodnoty jednotlivých jejich hlásek; pro básníka jsou nutnost, aby byla uspokojena tvůrčí touha a aby našla rovnocenný tvar. Ještě jeden příklad uvedu z Tomana:

Tvůj prsten zla*tý*, plaz jedova*tý*,
v mé srdce vkousnut p*i*je a p*i*je,
kdos pod zem*í* hn*i*je
pro jeden dro*bný* prs*tý*nek zla*tý*. (»Torso života«.)

Protikladnou spojitost prstýnku a plazu (láska a nenávist, láska a smrt) činí naléhavější několik ý a í, jež se v básni opakují.

Zvukomalebné prostředky nemají jen planý a vnějškový účel t. zv. zvukového půvabu, nýbrž mají zdůraznit myšlenku, představu, zprostředkovat naléhavěji prožitek básníkův, mají tedy míti v sobě i chvění rytmu básníkova. Mohli bychom ukázat, jak básníkovi se takové hlásky střídají podle vlivu a naléhavosti nových představ. Uvedu na příklad ze Sládkovy básně »V metelici« tuto slohu:

Kv*íl*í, kv*íl*í, kv*íl*í,
v*í*tr přes *ši*rou pláň,
vše hal*í* př*í*krov b*ílý*,
d*á*l p*a*d*á*, p*a*d*á* n*a*ň,
Bůh toho chraň,
kdo nocí jde tou chv*íl*í.

Skučivé kvílení zimního větru vyjadřuje tu nejen gradace opakovaného slova, ale i ostatní *í*, která se přihlašují znovu a znovu, avšak poslední dva verše, plné tajemného náznaku, dodávají těmto zvukům kvílivým ještě jakýsi hrůzný nádech, doplňují je o novou sféru a tím mění i rytmickou jejich hodnotu. Uprostřed slohy je verš, jenž naznačuje tiché, pozvolné, ale hrůzně vytrvalé padání sněhu, všecka tato *a* mají zvukově zachycovat sice pomalost pádu, ale i hrůznost a děs, jenž vyzařuje z posledních dvou veršů. Říká se, že takové hlásky mají zvláštní barvu. Tato barvitost bývá sice často kvalit hudebních, ale s básnického hlediska je to opět jen sféra slova, sféra prožitku básníkova, jež tak hlásce dodává zvláštního odstínu a náladového zabarvení zvukového i významového. Má tedy svůj obsah, svou sféru a svou působivost.«

A nyní srovnejte sami, co z toho trhá Havránek, aniž přidává co ze svého, aniž přidává vlastně slovo kritiky.

Nelze se ubránit dojmu, že jde o zaujatost, nejde-li ovšem o ukázku nové *vážné vědy*.

Také v kapitolce o přízvuku a rytmu jsem napsal výslovně na str. 143, že mi jde hlavně o to, čím »je určován přízvuk v poesii, v slově a textu básnickém a jaký je jeho poměr k rytmu«, tedy o jeho stránku psychologickou a estetickou pro potřeby literární vědy. Měl jsem cíl zcela jiný, než jaký má na mysli dr. Havránek.

Citáty, podle nichž jsem prý opačně vyložil názory Jakobsonovy o vlivu nálady na kvantitu nebo názory Mukařovského o volném rytmu, nijak mne nepřesvědčují. Je jen podivné, že mně tu H. najednou vytýká nesprávné prý vytržení věty, kontextu, ačkoli sám na takovém vytrhávání založil velkou část svého referátu.

Musím také odmítnout výtky, jako bych si byl neuvědomil, že se slovem je spojena též představa akustická atd. (viz str. 10). Vyvrací ji již citát, který uvádí sám Havránek na str. 11 a jenž na tu věc vlastně též reaguje.

Tvrzení Havránkovo, že svou thesi nedokazuji a že jsem o ní jen *přesvědčen,* když vlastně celá kniha je neustálým jejím dokazováním a podpíráním se všech hledisk, když vlastně obratu »jsem přesvědčen« bývá užito buď v závěrech nebo na místech, která opakují dřívější výsledky, toto tvrzení je při nejmenším zlá vůle. Havránka mrzí má věta, podle níž někteří filologové nemají porozumění a pochopení pro řeč básnickou, pro tvoření básníkovo, — soud, jenž není toliko můj. Nemohu za to, cítí-li se H. postižen.

Havránek podal jen *kusé, linguistické* hodnocení mé práce, avšak i k takovému hodnocení chybí mu základní znalost odborných prací z literární vědy, znalost, bez níž nemůže býti práv hodnotě mé práce jako celku. Od této znalosti neměl si dávati dispens.

Operuje-li proti mně »vážnou« vědou i předstíranými obavami z nebezpečí, které prý hrozí čtenářstvu z mé vědy, nepřekvapuje mne to; známe takové argumenty již z bojů proti Gundolfovi, Cysarzovi a j.

V NŘ. není místa na to, aby se rozvíjely otázky vědeckých metod duchovědných. Tolik však musím opakovati, že positivistické a materialistické metody filologické ani zdaleka nejsou s to, aby postihly celou podstatu básnického jazyka a díla, i když vynikají samolibou domýšlivostí.

Odpověď kritikova na obranu dr. Sedláka bude v příštím čísle.

Red.

Volavka. (Pokračování.)

3. V jiných jazycích slovanských má volavka jméno, které je ve zřejmém příbuzenství s naším jménem *čápa.* Není to nic divného; vždyť volavky jsou čeleď ptáků čápovitých a tělem i způ-

sobem života se velmi podobají čápům. Kromě češtiny a slovenštiny nalézáme ve všech slovanských jazycích tvar *čapľa (čaplja)* s významem ‚volavka' (význam ‚čáp', jejž klade Miklosich u toho slova v Etym. wtb. 30 pro církevní slovanštinu, srbštinu a slovinštinu, zdá se nesprávný, ač bychom snad Slovinci Miklosichovi mohli věřiti, že se tak v některém slovinském nářečí říká neb říkávalo i čápu). Odchylný je obyčejný tvar velkoruský *cáplja* (také *capúra*) vedle málo slýchaných tvarů *čáplja, čapúra;* pochází ze severoruských nářečí, v nichž se *č* mění v *c* (Bělorusové a Malorusové říkají *čaplja*). Srovn. na př. Berneker, Slav. etymol. Wörterbuch 1, 136.

Staročeský tvar tohoto slova byl *čepě,* před zaniknutím jotace bývalého *ě* asi *čěpě;* to je správně po česku přehlasovaný tvar slova, které by v hláskách praslovanských znělo *čap'a (čapja).* Jak máme vykládati rozdíl mezi tvarem *čapľa,* jejž nalézáme i v polštině a v lužičtině, a českým *čěpě, čepě,* není snadno rozhodnouti; *l* slov mimočeských by mohlo býti částí přípony, kterou tvar český nemá, znění *čapľa* by se bylo mohlo do polštiny a lužičtiny dostati z ruštiny nebo i z některého jazyka jihoslovanského mezinárodním obchodem s volavčími pery, kdežto u nás by se bylo udrželo správné západoslovanské znění *čapja, čěpě,* a snad by bylo znění *čaplja* z pův. *čapja* mohlo vzniknouti v polštině a lužičtině i bez cizího vlivu.*) Ale to jsou otázky, kterých zde nemusíme dbáti; nás zajímají spíše další osudy tohoto patrně již praslovanského slova v jazyce našem.

4. Snad se někde u nás volavce říkalo i přímo ‚čáp' (tvar *čáp* sám mimo češtinu nikde není s jistotou doložen). Orbis pictus píše 23, 3: »Haliaeetus (= haliaëtus; něm. der Fisch-Aar) et gavia (Kybitz) devolantes, sed *ardea* stans in ripis captant pisces«. To překládá český (nebo, jak Jarník dobře napsal, spíše československý) text z r. 1685: »Ostrýž (rybár; rybář 1728) a vodná lastovice (vłaštovice 1728) nad vodou lítajíc (létající 1728), ale *čáp (čěpě, vołavka* 1728) stojíce na břehu lapají (łoví 1728)

*) T. zv. epenthetické (vsuvné) *l* mezi retnými souhláskami a *j* (na př. v rus. srb. *zemlja* z praslov. *zemja* vedle č. *země,* pol. *ziemia,* luž. *zemja*) objevuje se mimo sloveso č. *pliji,* pol. *pluję* atd. z předslov. *pjują* (lit. *spiáuju*) pravidelně jen v ruštině a v jazycích jihoslovanských. Tato nestejnost mezi západními a ostatními jazyky slovanskými může prostě pocházeti odtud, že na území praslovanském v slovech, o která jde, nepůsobila jazyková analogie všude stejně. V předslov. slovese *pjują* se *plj* z *pj* vyvinulo ve všech jazycích slovanských proto, že na začátku slova původní *pj* nenalézalo nijaké ochrany v slovech příbuzných. Tvar *zemja* však mohl býti změny *mj* v *mlj* uchráněn tím, že vedle *zemja* byla slova příbuzná, v kterých nebyla hláska j a v kterých tedy nebylo hláskové příčiny ke změně *mj* a *mlj,* na př. příd. jména, jež máme v slovech *zemský, zemní;* v jazycích jiho-

ryby«. Slovo *čěpě* by mohl míti upravovatel překladu z r. 1728 na př. z Veleslavínova Nomenclatora; vždyť Orbis pictus je vlastně ve větách zpracovaný a ilustrovaný slovník starého vzoru, podávající slovníkovou látku v jednotlivých odstavcích, v nichž jsou slova srovnána ne podle abecedy, nýbrž podle toho, k jaké části lidského vědění náleží. Slovo *čáp* ve významu ,volavka' Jarník provází vykřičníkem, jenž jistě je oprávněn tím, že tento jeho význam nikde jinde není doložen; ale není nemožné, že na př. někde na Slovensku opravdu volavce říkali *čáp,* tím spíše, že čápa Slováci jmenují slovem, jak se zdá, přejatým od Poláků, *bocian, bocan* (Orbis pictus z r. 1685 i z r. 1728 překládá sice 19, 7 lat. ciconia slovy *čáp* a *bokán,* ale slovo *čáp* by zde mohlo býti slovo české). Vždyť je naopak možné, že někde v Čechách říkali čápu *volavice;* o tom by mohla svědčiti varianta *volavice* v starém českém slovníku jako překlad lat. slova ciconia (v. Flajšhans, Klaret, 251).

Měli tedy naši předkové mimo jména *volavka, volavice* jména *čáp,* jímž asi označovali, ne-li vždy a všude, aspoň především dnešního čápa, a *čěpě, čepě* s významem ,volavka'. Smíme-li souditi podle slova *čaplja* v ostatních jazycích slovanských, bylo slovo *čěpě, čepě* rodu ženského (to by také vysvětlovalo, proč druhé a bezpochyby pozdější české jméno ptáka Ardea, *volavka,* je rodu ženského). Toto slovo známe ze staročeských slovníků, mimo ně na př. z Žídkovy Spravovny (32, 43 Tob.), kde se čepě uvádí jako lékařství »pro dna«; v. Gebaurův slovník 1, 172. Smíme se domnívati, že jmény *čáp* a *čepě* byly oba rody ptáků asi tak rozlišovány, jako my je rozlišujeme jmény *čáp* a *volavka.*

5. Snad bylo jinak s jejich mláďaty. Mláděti čapímu my říkáme, mluvíme-li o něm vůbec, *čápě* (mn. č. *čápata*); toto slovo s tímto významem a s tímto tvarem je doloženo u Jungmanna a Gebaura z konce 16. st., uvádí je tak také na př. Rosa r. 1672 v Čechořečnosti (34). Dokud byly zákony o přehlásce v češtině

---

slovanských a v jazyce ruském tato obdoba nepůsobila, ba naopak tvar *zemlja* způsobil, že se v pozdějších památkách církevních místo starších tvarů *zem'sk', zem'n'* objevují i tvary *zeml'sk', zeml'n'* (ale na konec v ruštině přece opanovaly tvary bez *l, zémskij, zémstvo, zemnój*). Říkali-li naši předkové volavce *čapja,* později *čěpě, čepě,* ne *čaplja,* později *čěple, čeple,* mohla by být příčina v tom, že měli také příbuzné slovo *čáp,* kdežto u Poláků a Lužičanů původní tvar *čapja* této ochrany neměl. U slovesa *kropiti* má stará čeština 1. os. j. č. *kropju* a podst. jm. *krópě* (krůpěj), ne *kroplju, króplja — króple,* jak by ty tvary snad hláskoslovně měly zníti; v polštině je *kropić* s 1. os. *kropię,* ale podst. jm. zní *kropia* i *kropla,* tedy snad zůstal vedle hláskoslovně správného tvaru *kropla* i tvar beze změny *pj* v *plj.*

v plné platnosti, řídilo se jimi ovšem i slovo *čápě* (před přehláskou *čápja*) a mělo před slabikami měkkými místo *á* dvojhlásku *ie* (z níž by bylo mělo později zúžením vzniknouti *í*), skloňovalo se tedy v č. jedn. *čiepě, čiepěte* atd., v č. mn. *čápata, čápat* atd., jako byly vedle sebe na př. tvary *třiesti, třiesli — třásl, třásla* atd.; vyrovnáním toho hláskového rozdílu vzniklo sklonění *čápě, čápata,* jako říkáme *třásti, třásli* podle *třásl, třásla* atd. Mladé měly ovšem i *čěpě,* volavky. Vzniklo-li jejich jméno již před přehláskou *a* v *ě(e)*, tedy v době, kdy se v Čechách volavkám ještě říkalo *čapja* (a to je docela možné, protože v té době naše země měly jistě více bažin a vod než později, a tedy také více volavek), bylo by v době přehláskové znělo stejně, jako jméno mláďat čapích, tedy *čiepě,* mn. č. *čápata;* vzniklo-li po přehlásce *a* v *ě(e)*, bylo by znělo *čiepě,* mn. č. *čiepata.**) A přidáme-li velikou podobnost slov *čěpě (čepě)* a *čiepě,* vidíme, že byly mezi rodinami slov *čáp* a *čepě* hláskové shody a podobnosti, které se mohly státi příčinou, že se hranice mezi nimi ztrácely, třebas si naši předkové jinak zůstávali vědomi, že čáp není volavka. Přečteme-li si na př. v Gebaurově slovníku článek *čiepě,* zřetelně vidíme, jak je v jeho dokladech skoro nemožné rozlišovati slova *čěpě* ž. r. a *čiepě* stř. r.; slovo *čápata* mohlo znamenati mláďata čapí i volavčí a tato stejnost mohla se při rušení výsledků přehlásky přenésti z množného čísla i do jednotného, takže tvar *čápě* mohl nabýti i významu mláděte volavčího. Tvar *čiepě* pro podobnost s tvarem *čěpě, čepě* mohl také pozbýti významového vztahu k pojmu mláděte, a *čiepě* nebo později *čápě* mohlo pak znamenati i dospělou volavku; jsou doklady podobné i jinde. *Káně* jako jméno r. ž. podle vzoru *duše* znamená ptáka dospělého, *káně* jako jméno r. stř. podle vzoru *kuře* je jeho mládě; ale říká se často i káni dospělé *káně* s rodem stř. a se skloněním jmen mláďat. *Káčě* (i *Káča*) je domácký tvar jména Kateřina, ale s rodem stř. se říká *káče (kačátko)* i kachňatům (jako se říká kachnám i *kačena, kačka;* mezi oním křticím jménem a podobnými jmény kachny je souvislost, v. Berneker, Slav. et. W. 1, 465); ale na Táborsku se *káčata* místy říká i divokým kachnám dospělým, a napsal-li Štelcar (v do-

---

*) Není nemožno, že slovo *čiepě* v obou významech mělo i v č. mn. původně tvar s *ie (čiepata),* protože *p* bylo původně před střídnicemi praslov. nosového *ę* měkké; byly by to tvary jako na př. v slově *kniežě,* mn. č. *kniežata* (ne *kňážata).* Neznáme ovšem chronologii věcí, o něž jde; vzniklo-li jméno mláďat po ztvrdnutí měkkého *p,* nebyla by před ním nastala přehláska. Samohláska *á* místo očekávaného *ie* by byla mohla vzniknouti podle slova *čáp.*

kladě Jungmannově) »stvořeni byli: husy, kačata, ...«, je zřejmé, že mu *kačata* nejsou jen kachny mladé. *Střevle* (r. ž., podle vzoru *duše*) je jméno ryby Phoxinus laevis, *střevlata* se místy říká rybímu plodu; ale na Rychnovsku jsou podle zprávy prof. Vysokého *střevlata* i jisté rybky dospělé.

To jsou asi cesty, jimiž čeština zejména asi v 16. a 17. stol. dospěla v užívání slov, o nichž mluvíme, k nejasnostem a snad i zmatkům, které my snad pociťujeme více, než je pociťovali v oněch dobách naši předkové. Ty zmatky přestaly, když naši předkové přestali volavce říkati *čepě* a pod.; jen jméno *čapátkové peří* se snad zachovalo déle, ale i to časem zaniklo. V zachovaných památkách mnoho dokladů těch zmatků není, ale jsou; a které známe, předvádíme zde laskavému čtenáři.

6. Nám je *čápě* jen čapí mládě; ale tomu tak vždy nebývalo. Jungmann má z Kroniky o panně Biancefoře, tištěné v Praze r. 1519 a nyní přístupné v krásném faksimilovém vydání Tobolkově, doklad »na též cestě tovaryši jeho (Floriovi) rarohy a sokoly popúzeli jsú na *čápata* a supy; kteřížto v povětří boj mezi sebú veliký měli« (19a). Ať zájmeno *kteřížto* znamená supy s čápaty, či snad spíše s jedné strany rarohy a sokoly, s druhé čápata a supy, čápata v našem významu, jejž zde hledá Jungmann, ani jako bojovníci se supy, ani jako oběti myslivosti do obrazu, jejž nám Kronika předvádí, naprosto se nehodí.*) A uvědomíme-li si, že bývaly v Evropě honby se sokoly a posud bývají v Asii s jestřáby na volavky (Ottův Sl. n. 26, 910), spíše uvěříme, že čápaty jsou zde míněny volavky. A není to jediné místo, na kterém čteme o »čápatech« způsobem podobně divným. Václav Vratislav z Mitrovic (nar. 1576, zemř. 1635), jenž byl r. 1591 jako komorní pachole přidán císařskému vyslanci do Cařihradu, pro tehdejší neklidné doby tam pobyl (z veliké části jako vězeň) do r. 1595. Příběhy a zkušenosti z cesty a z pobytu v Turecké říši vypsal v zajímavém spise, jejž vydal m. j. Ertl jako 20. č. České knih. zábavy a poučení (Příhody Václava Vratislava z Mitrovic, 1906). Vypravuje m. j. (21), jak jeli na lodích po Dunaji »mimo pěkné luhy a po obou stranách ... přerozkošné louky; a na té cestě labutí, husí, řežábů, *čápat, káčat* mnoho jsme viděli a některé stříleli a jich dostali«. Proč je řeč o čápatech, ne o čápech?

Dne 15. dubna 1471 píše purkrabí na Helfenburce svému pánovi, panu Janovi z Rožmberka, nejvyššímu komorníku králov-

*) Snad bychom mohli ukázati i k tomu, že podle dnešního lidového citu honba na čápy a zvláště na čápata by byla surovost, ne-li hřích; ale neznáme po té stránce názory 16. stol.

ství Českého, m. j.: »A teď (= zde, s tímto listem) Vaší Milosti poslal Ondřej Mladějovský dvé čápat« (Arch. č. 8, 38). A 22. května 1490 píše pan Vok z Rožmberka s panskou stručností z Třeboně svému krumlovskému purkrabímu: »Jakož tam máš pět čápata (!), pošli je hned pánu Strakonickému do Strakonic« (a přikládá také hned šestnáct grošů »na poselstvie«; t. 21, 421). Co by si byli měli tak velicí pánové s čápaty počít? Vše je jiné, pomyslíme-li si, že to asi nebyla naše čápata, nýbrž volavky z rožmberských rybníků, jež páni Rožmberkové dávali opatrovati pro sebe nebo na dary svým přátelům. Nevíme ovšem, jde-li zde o volavky, které podle potřeby teprv byly z panství živé nebo mrtvé opatřovány, či nebyly-li snad volavky celé nebo jejich části se vzácnými pery nějak konservovány.*)

(Ostatek příště.)

POSUDKY A ZPRÁVY.

Paměti babičky Kavalírové. V Praze 1929. Vydal Spolek českých bibliofilů.

Zvláštní knížka. Psána v letech, kdy dnešní starci, dozrávající k hrobu, byli dětmi, spatřuje světlo veřejnosti v době, kdy nejen spisovatelka sama, nýbrž i ti, pro něž knížka byla složena, dávno opustili tento svět. Psána pro nejužší družinu dětí spisovatelčiných, ocítá se v rukou veřejnosti nejširší. Vzniklá z upomínek na doby patriarchální prostoty života, mimo nejnutnější potřeby styku s nejbližším okolím, soustředěného mezi několika stěnami skrovného rodinného bytu, vstupuje do hluku a ruchu dnešního, v němž se zdá, jako by ten národ, z kterého se zrodila i spisovatelka, mílovými kroky spěchal k cílům ve všem protilehlým. A přece ji pročítá i čtenář dnešní se zájmem stránku od stránky rostoucím a s přáním, aby se dostala do rukou co možná nejčetnějších, a zejména do rukou pokolení dnešního, jemuž ty obrázky tichého domácího štěstí, střídající se s výjevy boje o život, bez jakých nebyl ani život našich předků před sto lety, zdáti se budou stránkami z nějaké vymyšlené pohádky. Z pohádky o štěstí, jež ovšem nepadá samo do otevřené po něm náruči, nýbrž je

---

*) Menší pták, na př. i vrána, vysuší se v suchém a teplém vzduchu úplně. Snad se dělo něco takového s ulovenými volavkami tak, že před sušením byly vyvrženy? Možné je také, že se slovem *čápě* označovala i pera sebraná a zachovaná z uloveného »čápěte«, jako na př. dnešní kožišník ‚hermelínem' nebo ‚kunou' a pod. dovede pojmenovati vydělanou kůži z hranostaje, z kuny atd.

ovocem života oddaného s věrnou láskou všem povinnostem z něho plynoucím. Krásně shrnul vnuk babičky Kavalírové a vydavatel jejích Pamětí a listů význam těch drahých památek slovy: »Čtěte její památník, čtěte její listy. V nich slyšíte především bít srdce matky, srdce české maminky. Ve vzpomínkách na strasti, které sama snášela, po zkušenostech, kterým ji naučil vlastní tvrdý život, převládá v ní láska k dětem, které jí Pámbu dal, starost o jejich budoucnost, péče o jejich domov, úzkost o jejich štěstí, neboť z celé duše je miluje všechny. Mnoho život béře, však také dává. »»Nic není na světě než trápení«« — a — »»přece je radost na něm být««. V jeho temných stínech hledá a nalézá světlo; a to světlo podává svým dětem.«

Babička Kavalírová mnoho školní učenosti neužila, jako jí zpravidla mnoho neužily naše babičky a prababičky a naši dědečkové a pradědečkové, když chodili do školy někdy počátkem minulého století. U babičky Kavalírové zavinil mnoho také osud, který hnal její rodiče ze starosti do starosti o chléb a s místa na místo, kde ho měli krušnou prací dobývati. Její otec, Josef Adler, byl sklářský dělník, podle potřeby a možnosti i obchodník se skleněným zbožím, a dětství Toniččino padlo do dob úpadku řemesel i obchodu ve válečných dobách v prvých desítiletích XIX. století. Bídy a starostí zakusila její rodina dost a starostí bylo dost, i když se Tonička provdala za skláře Františka Kavalíra, bylo jich dost, i když její vlastní rodina (jež zůstala ve věrném spojení s jejími rodiči) si našla r. 1835 trvalé vlastní sídlo ve sklářské huti na Sázavě; vždyť samo založení, vybudování a upevnění tohoto vlastního sídla působilo rodině stálé starosti, nehledíc ani k starostem a strastem rodinným, nemocem, úmrtím a pod., jichž dokonce nebyla ušetřena ani rodina babičky Kavalírové (ona sama byla matkou dvanácti dětí). Ty události svého života, všecky ty trampoty, všecka zklamání i ty řídké úsměvy štěstí vypisuje babička Kavalírová do počátku let šedesátých asi tak, jako by je vypisovala babička Boženy Němcové a tolik babiček jiných z téže doby, kdyby se jim aspoň na konec života bylo dostalo tolik oddechu a ovšem také tolik ducha bystrého, schopného zažívati životní zkušenosti, a těžiti z nich tak, jako se všeho toho dostalo babičce Kavalírové. Její paměti jsou vzácným pramenem pro poznání života malých lidí z doby jejího mládí a z vrstvy, v níž rostla. V tomto románu jejího života neschází ani živel milostný; je to její láska s pozdějším jejím mužem. Již jako malý hoch Františk Kavalírů neopomíjel posílati pozdravy malé Toničce. Později byl Františk učedníkem a potom dělníkem v téže huti, v níž pracoval Toniččin otec. A »tak dlouho byli známí, až začal

k nám ten Franc Kavalírů chodit; dál a dál chodil častěji« (*dál* je babiččino oblíbené slovo). Dokonce půjčil otci Adlerovi bez Toniččina vědomí na krávu, když po ní stále toužila; ale chodil tak k Adlerovům léta a nedostával od Toničky ani kalého pohledu, neřku-li vlídné slovo. Jednou přinesl Toničce a její sestře pouti. Mladší sestře pannu, Toničce »hezké střevíce, hřeben s kameny — tenkrát byla ta móda — a perníkové srdce«. Sestra to Toničce podávala, ale byla zkrátka odbyta: »To srdce si, Pepičko, nech, a to druhé já nechci« (69). »Byla to nějaká divná láska« (70). Rodiče dceři domlouvali, ta odpovídala: »Já ani nevím, jak to je si jeden druhého vzít« (70). Ale konec konců byl, že byly »všecky tři prohlášky najednou« (72) a že »takovou veselou svatbu hned tak žádný nepamatoval« (73) ... »Ale zaplať Bůh, my jsme byli spokojeně a zrovna svatě živi . . . !« (73, 74). Jistě babička dědečkovi nezpůsobila nikdy žalosti, a on jí teprve svou předčasnou smrtí.

Do poutavého vypravování o osudech domácích zapadají ovšem občas také světla ze světa vnějšího. Tak se hned na začátku Pamětí hlásí válka v Italii r. 1859, za níž začala babička psáti, ozývají se pak zmínky o válkách francouzských a o státním bankrotu z r. 1811, na str. 65 se vypravováním mihne »pan profesor Bolzano z Prahy«, Pražan si rád přečte zmínky, jak vypadala Praha a život v ní v první polovici minulého století (na př. na str. 118). Babiččin otec na sklonku života dovážel zeťovo zboží do Prahy, »až se začala železná dráha«. Ale pak se roznemohl na souchotiny; v té nemoci pak říkával: »Kdyby mi Bůh dal zdraví, abych já moh jen jednou tu železnici vidět! Je mi to přece divné, bez koní jezdit. Jak je to možné?« říkával. »Vždyť on je přece někdy čert vezme a všecky lidi to pobije. Jak by to mohlo jináč být?« »Ale co?« zas řek; »vždyť já říkám, milé děti, — ale vy toho třebas nedočkáte, ale vaše děti, — že budou lidé lítat, a to jednou bude, ale jen po rovině; do kopce a sem tam na křivo, to nebudou moct. To já prorokuju, a to jistě jednou bude« (145).

Těžce dolehl na rodinu rok 1848. Čtyři synové byli v Praze na školách a sestra Anna s nimi, aby jim hospodařila; měli v Praze najatý svůj byt. Byla ovšem starost, jak by se všichni dostali domů z Prahy. To se podařilo, ale 1. července 1849 syn František byl v Praze pro nějaké účastenství ve spiknutí zatčen a brzy potom odvezen do Komárna. Sestra Anna jela pak se dvěma paními, stejně postiženými, do Komárna. Cestou se stavily ve Vídni a prosily v audienci o milost. »Císař pán je zkrátka odbyl; řekl: Já cítím s vámi a budu na to myslit, aby vám přišli brzy ven.« Ale potom ještě tři žádosti byly poslány do Vídně; poslední pode-

psal ještě otec již na smrt nemocný, ale »nic platno nebylo. Císař pán byl jako dub« (184; aby to přirovnání neznělo zrovna jako urážka Veličenstva, přidáváme, že ho paní Kavalírová na str. 150 užila také o milostivé vrchnosti, jež odpírala nové huti na Sázavě palivo na úvěr). Mnoho starostí přinesl také sňatek dcery Anny s Josefem Fričem (1857); zejména z dopisů paní Kavalírové se v dojímavých slovech ozývá bolest milující matky, jíž není možno ani v nejtěžších chvílích státi po boku drahé své dcery.

Nás zde ovšem zajímá především jazyková forma, v jakou babička Kavalírová své Paměti oděla. Řekli jsme již, že se jí mnoho školní učenosti nedostalo. Byla si toho dobře vědoma; byla si dobře vědoma, že by zejména její pravopis před přísnějším soudcem neobstál. Hned na začátku svých pamětí píše: »Dopropisnost snad ani dřív za mých mladých let páni učitelové neučili; ani to nepamatuju« (9). I ve vydání, o kterém zde podáváme zprávu a jež po stránce pravopisné není docela věrným obrazem původního rukopisu, jsou věci, které by i chatrnější žáček obecné školy prohlásil za hrubé chyby (a čím chatrnější, tím by byl asi přísnější). Jsme pamětlivi úkolů »Naši řeči« a opravujeme zde podle dnešního pravopisu i text vydání, jež máme před sebou, někde pozměňujeme podle požadavků spisovného jazyka i některý mluvnický tvar; ale to jsou jen povrchnosti podle našeho soudu bezvýznamné. Přáli bychom Pamětem babičky Kavalírové nejen pro jejich obsah, ale i pro jazyk, kterým jsou psány, aby našly mnoho čtenářů; psala je Češka, která byla i po stránce jazykové prosáknuta poctivým českým duchem našich otců a matek, jaký tak často scházívá i leckterému z našich dnešních hojně čtených spisovatelů. Filologii zůstanou tyto paměti vzácným pramenem poznání, jak vypadala čeština nespisovná v první polovici minulého století; a co bychom dali za to, kdybychom měli prameny stejně vydatné a obsáhlé i pro doby jiné! Nebudeme zde uváděti dokladů pravopisných a mluvnických zvláštností Pamětí (že se tu na př. píše stále *né, dvá, túze, řiká, řikává, děfče, srce, kapca, po svácích* m. *po svátcích,* třebas i *vrníčku* = *v hrníčku,* 1. p. *ty židi,* 4. p. *lide, vite* = *viďte, Tonice* = *Toničce* atd.); to jsou věci, kterých snad si bude všímati dějepisec české výslovnosti, českého tvarosloví. Ale ukážeme aspoň na některé věci málo již obvyklé, a přece plně české.

Jsou to na př. všelijaká lidová přirovnání, lidové obrazy a pod., jimiž se Paměti hemží. Na př.: Taková paní necitlivá, nezkušená nic neví. Je živa jako punčocha 41. Jako když ukradne (= ledabylo) jsem ho přivítala 61. Ostala jsem, jako když do mne vědro krve naleje (zarděla jsem se) 70. Spali jsme, jako se říká, po vý-

prasku (tvrdě) 89. Plac od dříví byl, jako když jej vymete (prázdný) 91. (Klučík) dlouho byl jako sítěný (nedomrlý) 97. Vždycky mluvili, jako když máslo krájí (lísavě), a zatím byli šelmy ty největší 98. Pravda má vždycky předek 99. Ulekli se a chodili jako škrobení (zaraženi) 104. Tetička je suchá jako kosinka od samé skouposti 38; holka byla hubená jako kosinka 116. Bílá čepička s třapečkem mu stála na hlavě, jako když má být mráz 120. On na to čekal s otevřenou hubou, jako kocour na myš 144. Oni na to nic nedbali, jen když nám velký dluh pověsili, aby nás měli v pytli 147. Ta důvěra... byla, jako když spláchne, všecka pryč 151. Každý pil (u pramenů v Karlových Varech) jak starý 199. Atd.

Také jinak poskytuje jazyk Pamětí mnoho zajímavostí (srovnáváme je pro pohodlí podle abecedy). *Boma* = bomba, puma 162 (již u Jungmanna; také starší pražští Němci říkávají die Bomme). *Courek* = cár, cárek 153. Slova *dobře* užívá paní Kavalírová docela ve smyslu něm. recht, na př.: kdybych si byla dost chatrný kloc... koupila, už jim to nebylo dobře 77; máš dobře, milá ženo 92.*) Místo obvyklého *filuta* čteme tvar *filut* 91, 148 (s významem ,podvodník, šejdíř'). *Fyzikátor* (srv. 13, 73) se 4. p. stejným s 1. p. 172. Často nalézáme odůvodňovací spojku *jako* u přívlastků, na př.: (voják) nechal ho (hocha), jako hodný (jakožto hodný, protože byl hodný), projít 160; on (lékař), jako dobrý pán, šel hned s nimi (k nemocnému) 174; pod. 45, 103, 198. To je způsob vyjadřování dnes neobvyklý, ale objevuje se časem v starších památkách, na př.: tehda ona, jako lstivá, poslala ke královi jě k ispanskému Pass. 354; kníže, jako muž povolný, pověděl, že... Háj. Místo našeho *přece jen* pouhé *jen:* Karlo(vy) Vary je město a místo plné, plné divů!... Ale co platno, mně jen tam byla tuze dlouhá chvíle 198. *Klíčné,* dobrovolný přídavek k ceně, za niž byla koupena usedlost, 132, 133 (Kott 6, 604). Dobře a *lícně* (pěkně) vymyslit a napsat 9 (v. Jungm.). Kaše z *líněte* (ze lněného semene, Kott 1, 922) 187. *Velkou mocí* = z donucení 25. Jsem k tomu už stará a *nemožná;* jak je člověk k starosti nemožný a bídný 203. Celá společnost *osmutněla* 165 (Kott 7, 131 ze slovenštiny). *Pedlíny* (m. r.), druh špatných bramborů (pro prasata) 15. *Rozhoršiti se* (rozhněvati se) 106. *Rozlítiti se* (s významovým vztahem k slovu *líto,* ne k příd. jm. *litý:* rozteskniti se) 176. *Smrtelný* s významem moribundus, k smrti blíz-

*) Slova *vhod*, do kterého se nutíváme jako do náhrady za něm. recht, užívá paní K. ve správném smyslu, na př.: Odepsal, že je oba s velkou radostí přijímá, že tam zrovna potřebuje dobré přátele,... že mu přijdou zrovna vhod 78.

ký 181, 183, 194. Přeběhli *strašně* (ustrašeně) silnici 162. Matka naše byla *tesklivá* pár dní po nich (stýskalo se jí) 26. (Poutníci) celou zem *ulíbali* 25 (základ slovesa *zulíbati*). *Ulítiti se* 97 (naplněn býti lítostí, v. Jungm.; sloven. ul'útilo sa mu ho). Mezitím se můj muž *znepokojil* s těmi Židy 146 (rozešel se, nepohodl se).

V předmluvě k Pamětem babička Kavalírová píše: »Při těch upomínkách člověk někdy *ovane,* a někdy zas až srdce se ulekne, a zas dál okřeje« (3). Chce naznačiti, jak se střídají city vzbuzované upomínkami. Z toho smíme usuzovati, že slovesa *ovanouti* a *okřáti* jsou pocity příjemné. Při slovese *ovanouti* hledáme výklad v Jungmannově dokladu z lidové mluvy »nechám prádlo trochu ovanouti« (= větrem přeschnouti), k němuž se druží doklad z excerpt Dobrovského »*ovanulá zem*« (vyschlá po dešti). K tomu Bartošovy doklady z moravských nářečí se starším zněním slovesa »nechoď, až to trochu *ověne* (oschne), už hodně *ověnulo* a bláto obeschlo«. Způsob, jakým užito tohoto slovesa v Pamětech, je již obrazný; snad je základem toho obrazu příjemný pocit tepla, když po dešti šat a tělo vlažným větrem oschnou?

Na dvou místech jsme našli slovo *stáří* ve smyslu, o kterém jsme se zmínili 7, 93 a 141 (jsme spolu stáří a p. = jsme téhož stáří, stejně staří); zdá se, že p. vydavatel v něm hledal 1. p. mn. č. m. r. přídavného jména *starý* (ten by paní K. byla asi napsala tvarem *starý,* ne *staří,* jako v témž pádě píše *hodný, dobrý, který,* m. *hodní, dobří, kteří* a pod.). Svobodná Tonička si stěžovala otci, že ji kamarádky a hoši zlobí, že bude Kavalírka. Otec se jí ptá »kerýpak (ne: keří, kteří) hoši?« a Paměti pokračují: »Menovala sem ty, který (ne: kteří) byli se mnou staří a se mnou stejný (ne stejní)«. A na str. 75 čteme: »Kdo nás zná, — sou lidé stejně staří s náma dosavád živi, — jako já jistě každej řekne, že sme byli přičindlivý lide«. Tvar *staří* máme zde za nesprávný; nevíme, jak je psán v rukopise (jsou v něm nedůslednosti i v označování délky samohlásek), ale tušíme, že paní K. také užívala příslovečného tvaru *stáří.**)

---

*) Užívám této příležitosti, abych čtenáři, kterého by to zajímalo, předložil několik dokladů tohoto slova, jak se mi nahodily. V Kronice Kuthena ze Šprinsberka jsem četl: Ludvík, syn krále Vladislava, sotva dvacet let stáří; mládenček v 16 letech stáří; syn prvorozený Kazimíra, krále polského, 18 let stáří; k tomu zajímavý tvar skloňovaný: Karla, 7 let stářího (T, 2 a; 4 a; R, 3 b; L, 2 b). Každý (žid), který dvadcíti let a výše stáří jest... a kteří pod dvadceti let... až do desíti let stáří jsou (Sněmy č. 15, 2, 677, r. 1611). Když měsíc Martius jest 3 aneb 4 dni stáří (Arch. č. 23, 415, r. 1667). — Jak mne poučil prof. Ant. Klír, také v jeho rodišti (v Strašicích u Mýta, na Zbirovsku) se říká »jsme spolu stáří« (= stejně staří).

Těchto několik poznámek přidáváme, aby čtenář poznal, že ani pouhý filolog neprohlédne tyto Paměti bez užitku. Hlavní jejich užitek pro filologii ovšem leží v tom, že podávají celkový obraz domácké řeči městských rodin v první polovici minulého století, jako podává jejich obsah obraz prostého rodinného života z téže doby. To znamená, že se z Pamětí nedovídáme ničeho o písemnictví té doby. Vnuk babičky Kavalírové mimo Paměti vydal také několik dopisů, jež se po ní zachovaly a jež k Pamětem tvoří dojemný doplněk; v úvodních slovech k nim čteme: »Babička Kavalírová nebyla horlivou čtenářkou. Měla jenom několik málo knížek, ale ty měla ráda. Zachovaly se z nich jen modlitby a Němcové Babička, kterou poznala v posledních létech svého života; vím, že jí byla nesmírně milá.« Na poslední listy těchto knížek napsala data dní, které se nejbolestněji dotkly jejího srdce: den 13. pros. 1825, v němž odjížděla do Prahy se synkem v zoufalém strachu, aby nepozbyl zraku, den 1. června 1849, v němž »našeho France vzali a na pražský hrad ho vsadili«, týž den roku 1853, v němž »v 8 hodin ráno náš dobrý tatínek v Praze v Anniných a Antonínových rukou zemřel«, a den 13. září 1858: »odjela naše Anna do širého světa. A zdá se mi, že ji víc, víc žádný nespatří anebo neuvidí«. Mimo tyto události si tam vepsala tři věty, v nichž snad sama spatřovala vůdčí hvězdy svého krásného života:

Pan Neruda řek v jeho spisech — přeci je ten svět krásný.
Pan Šťastný řek, že by nerad vybral tu trpělivost až do dna.
Zas jeden pán řek, že dobrá žena je lepší než zlatá koruna v domě.

Toto vydání Pamětí je ozdobeno krásnou podobiznou babičky Kavalírové, již perem nakreslil mistr Max Švabinský.*)

Josef Zubatý.

Z NAŠICH ČASOPISŮ:

V Literárních novinách (IV, 5) ze dne 6. března 1930 odpovídal Boh. Mathesius na náš posudek o jeho překladu knihy Remarquovy. Hájil některé slangové obraty, několik jiných svých výrazů a hlavně nespisovnou

*) Poznámky k závěrku zprávy o Pamětech mohli jsme přidati laskavostí jejich vydavatele, vnuka babičky Kavalírové, p. tov. Jos. J. Friče, presidenta Národohospodářského ústavu. Jeho péčí vychází v těchto dnech nákladem Topičovým nové vydání Pamětí, doplněné m. j. zachovanými desíti dopisy, jež babička psala svým dětem, komentářem (v něm je výklad o českém sklářství, dále rodové zprávy, rejstřík, týkající se osob, míst a věcí, o nichž je v Pamětech řeč, a seznam zajímavých rčení a slov s poznámkami mluvnickými a pravopisnými) a několika obrázky.

formu, které prý užil, aby text přiblížil k »stoprocentnímu slangu« některých míst. B. Mathesius tvrdí, že »čeština má mezi evropskými jazyky jednu z největších propastí mezi formou hovorovou a spisovnou«. Proto již dříve (v časopisu Tvorba 1927, str. 103 n.) nazval sentimentálním bombastem známou apotheosu českého jazyka od Karla Čapka »Řeč a literatura«. Spisovná čeština je prý jazyk »nepříliš bohatý, slabě prokultivovaný, zjednotvárněný, ztěžklý«. Jen mluva obecná prý má svaly, kosti, krev. Ale opravdová hovorová čeština nezná těch papírových germanismů a jiných kazů, jimiž p. M. svůj překlad zaplavil. Ty má p. M. ze svého »inteligentského dialektu«, abychom mluvili jeho terminologií. Směs tvarů hyperkorektních, literárních a triviálních, jež jsme v překladu zjistili, se nedá obhájiti Mathesiovými kriterii estetickými ani jeho »jazykovým taktem«. Po bedlivém uvážení všech jeho mnohomluvných výkladů nevidíme příčiny, proč bychom odvolávali kteroukoli ze svých výtek. Co se týče hodnocení spisovné češtiny, souhlasíme s Karlem Čapkem, spisovatelem velmi dbalým jazykové správnosti. Čím kdo výše stojí kulturně a literárně, tím více z jazyka čerpá a tím více mu také může dáti. Dr. Fr. Oberpfalcer.

P r o č s e ř í k á »V e s m e č k á c h«? Tuto otázku jsme čtli v odpol. Nár. pol. 22. března, a hned také s odpovědí. Čítáme časem v novinách takové zprávy o staré Praze, leckdy nad jejich podivností pokrucujeme hlavou, ale nechce se nám obyčejně hledati, co je na nich pravda, co báseň. Ani se to obyčejně našich úkolů netýká. Ale o »Smečkách« jsme sami již psali (2, 63), a proto nás zajímá srovnati výklad náš, založený na pevných Tomkových »Základech místopisu pražského«, s výkladem Nár. politiky. V N. pol. čteme, že »Ve smečkách« je prastaré pojmenování, »které se připomíná již z dob krále Václava (kterého? Byli, nemýlíme-li se, čtyři) a o němž máme zápisy již z roku 1399«. To jméno prý pochází od smeček psů, kteří se tam potloukali po zahradách a zejména v noci podnikali průvody za potravou (jako jsme to slýchávali o Cařihradě). My jsme se u Tomka dočtli, že se té ulici říkávalo »v ulici Smekhacově (1400), v ulici Smekhaci (1398 nn.), ve Smekhaci« (1399 nn.) (in vico Smekhaczonis, in vico Smekhacz, in Smekhacz). Tedy ne »Ve smečkách« (Smečky je vulgární zkrácenina z doby pozdější, nám neznámé, jako když na př. my dnes třídě Jungmannově říkáme Jungmanka). Jméno ulice Smekhacovy atd. jsme si vykládali tak, že vzniklo po někom, jemuž se dostalo přezdívky Smekhac (plněji Smekl-hace; hace, jak známo, naši předkové říkali mužským nohavicím). O události, která byla podnětem k této přezdívce, dějiny bohužel mlčí, mlčí také o okolnostech, které našeho neznámého spoluměštěnína přiměly k tomu, aby »smekl hace«; ale zbylo po tom po všem aspoň jméno. Odkud má N. pol. zprávy o »smečkách« psů, které tam tehdejší magistrát trpěl, nevíme. A pokud o jejich pramenech neuslyšíme, nevěříme jim již proto, že slovo *smečka* podle svého původu ani neznamená nespořádaný

houf potulných psů, nýbrž psy vedené na téže ‚smečce (smyčce)'. Stejný význam má i něm. podst. jm. die Koppel. — Co se pravopisu týče, správné je psáti *Ve Smečkách* (úřední Pravidla mají toto jméno mezi příklady, jež uvádějí na poučení), poněvadž slovo *smečka* v tomto pojmenování obecného významu ani nikdy nemívalo.

V příloze Nár. listů ze dne 9. března uveřejnil J. Ambrož článek »Krkonošské názvosloví«. Mluví právem o svévolném, otrockém a směšném překládání německých místních jmen, často nepřeložitelných, v jakém si libují naši turisté. Uvádí za příklad jméno *Bobí louka,* jímž se překládá něm. Bohnwiese. Neznáme pramenů, které by nám potvrdily výklad, že jméno Bohnwiese je z pův. Bodenwiese (je to možné); ale příd. jm. *bobí* nám je tak nesprávné, jako by byla příd. jména *vejčí* (z vajec), *lní* (lněný), *slamí* (slaměný) atd., protože se koncovkou *í* tvoří příd. jména jen ode jmen zvířat a někdy i lidí (člověčí, hraběcí; také boží). Je-li výklad p. Ambrožův správný, znamenalo by zde slovo Boden asi totéž, co č. *planina,* t. rovinu ve vyšší poloze (*planina* říkají v alpských krajích Slovinci letní salaši, a ty jsou ovšem na výše ležících lučinatých rovinách). *Pôde* (půdy) se jmenuje vysoko ležící skalnatá rovina pod Grintovcem v Savinských Alpách. Příklad docela libovolného překladu, který mají na svědomí krkonošští turisté, je na př. *Hromovka* (= Tannenstein u Špindlerova Mlýna). *Špindlerovu Mlýnu* samému se do nedávna říkalo — nesprávným překladem něm. jména Spindelmühle — také Vřetenový Mlýn; naše úřady samy již zavedly historicky správná jména Spindlermühle, Špindlerův Mlýn, jež mimo přesnou zprávu z konce 18. stol. mají oporu v tom, že v Špindlerově Mlýně dosud žije rod Spindlerů a že nad Špindlerovým Mlýnem posud jsou Špindlerovy boudy, zvláště veliká nová Špindlerova bouda na hřebenu (krkonošské »boudy« vznikly z bývalých salaší, letních stavení, do kterých býval honěn dobytek z údolí na léto, aby byl užitek z horských luk). — Nesprávný překlad je jméno přítoku Labe z levého břehu, *Bílé Labe* (něm. Weisswasser). Proč ne Bílá Voda? Kdo viděl z dáli prudký tok této říčky, tříštící se v nesčíslných menších a větších vodopádech, pochopí její jméno německé; ale těžce chápeme, proč z těchto obou řek jen jedna má míti rozlišující přívlastek. — Skutečnému turistovi nejzajímavější částí Krkonoš je *Kozí hřbet.* Proč mu naši turisté říkají *Kozí hřbety,* opravdu nevíme; snad má množné číslo dodati představě této hory náležitého veličenství. Kdo zná krkonošský Kozí hřbet, pochopí, proč mu tamní Němci dali jméno *der* Ziegenrücken. Vidí na západním konci hřebenu něco jako dopředu vyčnívající hlavu (Němci tomu říkají die Nas', Nos, vidí v tom kozí čenich, český turista to překřtil na *Štít*), za tím se táhne dosti dlouhý krk, za ním — jako obratle na kozím hřbetě — vystupuje za sebou několik skalnatých výšin, konec pak tvoří na východě ocas, sedlo mezi Kozím hřbetem a sousední Železnou horou (Eisenkoppe); nezasluhoval by trestu Čech, který přiléhavé jméno německé své-

volně kazí nesmyslným množným číslem? Připomínáme, že druhý Kozí hřbet (Heidelberger Ziegenrücken) je asi v polovici cesty z Vrchlabí do Špindlerova Mlýna; je to mocná žíla temné žuly, označená na povrchu zejména řadou skalisk, jež se táhnou od Žalého (Heidelberg) na severovýchod k Labi a přinutily je, aby si razilo cestu oklikou k východu. — Za nevhodný překlad máme jméno skaliska (1033 m) na severovýchod od Vítkovic, *Šeřín* (něm. Finsterstein); zní nám příliš umělkovaně a ani ne dobře po česku. Je to skála, na níž je bronzové poprsí Rašínovo s deskou hlásající jeho zásluhy o republiku a oznamující poutníku, že to bývalo jeho oblíbené místečko; musí-li již něm. jméno býti pro nás změněno a není-li snadno najíti překlad, který by zněl opravdu po česku (Temný kámen?), snad by nebylo hříchem, kdybychom památku Rašínovu zachovali i jménem a německému Finstersteinu po česku říkali *Rašínova skála?* Asi 15—20 minut na sever je podobná skála (a od ní se táhne k západu zase několik skalisk podobných); Němci jí říkají Schwarze Koppe, čeští turisté vhodně *Černá skála* (ale nechápeme, proč některý český turista tímto jménem, napsaným na skále půlmetrovými bílými písmeny, ji zohavil na hanbu české turistiky). Překládání místních jmen by jistě nemělo býti předmětem nápadů neodborných nadšenců.

P. Ambrož přidal také správnou poznámku, že se má podle našich pravopisných zásad psáti s malým písmenem v druhé části jména na př. *Černá hora* (Schwarzenberg u Janských Lázní), tedy také *Kozí hřbet,* i *Petrova bouda* a pod., s velikým však na př. *Špindlerův Mlýn, Janské Lázně* a pod. Není to jen choutka učitelů českého pravopisu. Ve jméně Spindlermühle (Spindelmühle), Janské Lázně necítíme již původní význam druhého slova, obě slova dohromady tvoří vlastní jméno místa jím pojmenovaného (třebas domácí obyvatelé Špindlerova Mlýna posud říkají »die Mühle« stavení, dnes velikému hotelu, které stojí na místě, kde stával původně skutečný Spindlerův mlýn, t. pila na prkna, jenž dal jméno pozdější osadě). I kde druhá část podobného složeného jména v denním hovoru stačí jako archaismus na pojmenování určitého místa (říkáme na př. »zítra pojedu do Hradce« m. »do Králové, do Jindřichova Hradce«), přece ji cítíme jako jméno vlastní, ne jako jméno obecné. Ale něco jiného je, vypravujeme-li o výstupu na Černou horu slovy »na horu (nahoru) jsme došli snadně«, nebo o zastávce v Petrově boudě slovy »v boudě jsme si odpočinuli«; tak můžeme mluviti jen, předpokládáme-li, že posluchač ví, kterou horu, kterou boudu míníme; slovo hora, bouda je zde slovo obecné, ne vlastní. I Němec, který podobná jména vyslovuje a píše obyčejně jako složeniny, nedostatkem členu naznačuje, kde cítí celé jméno jako jméno vlastní, a členem, kde mu druhá část jména je jméno obecné. Bez členu říká na př. našemu Novému Městu (na Moravě) *Neustadt,* ale pražské Nové město mu je *die Neustadt,* jako mu je naše Malá strana *die Kleinseite;* bez členu říká *Spindlermühle* atd., ale s členem *der Ziegenrücken* (Kozí hřbet), *die Schneekoppe, die Peterbaude*

(Petrova bouda) atd. Tento rozdíl zaniká ve výslovnosti, kde první část složeného jména je skutečný 2. pád (ačkoliv i zde obyčejně přízvuk obojí význam rozlišuje), ale oku se jeví tím, že složený výraz způsobu druhého v písmě netvoří jediné slovo (*Kárlsbad* jsou Karlovy Vary, *Kárls Bád* by byla Karlova lázeň).

DROBNOSTI.

LOUČANY (K. V.). Toto jméno vsí v Čechách a na Moravě není příbuzné ani se slovem *loučiti* ani s podst. jménem *luk,* nýbrž s podst. jm. *louka.* Patří k četným místním jménům na *-any* (pův. *-jany,* proto se měkčí předchozí kmenová souhláska), která původně znamenala obyvatele kraje naznačeného slovem, od kterého jsou odvozena. Proto taková jména byla původně roku mužského. Jsou to jména jako Lužany (pův. Lužané, obyvatelé luhu), Břežany (: břeh), Poříčany (: poříčí), Brozany, (: brod), Olšany (: olše) atd. *Loučany* tedy je jméno naznačující obyvatele luk (pův. *Lúčané*). Je to jméno tvarem totožné se stč. jménem kmene *Lučanů,* kteří seděli při středním toku Ohře; rozdíl mezi kmenovým *u* a *ou* (*z ú*) dokazuje, že jméno *Lučané* pochází z doby starší než jméno *Loučany,* z doby, kdy se v odvozeninách kmenové samohlásky ještě důsledněji zkracovaly než později.

MALTA, MOLTÝŘ (J. Z.). Snadně chápeme, zdá-li se Čechu Kottův výklad (6, 924), že slovo *malta* je z řec. *maltha* (vosk se smolou rozdělaný k natírání na př. lodí) divným; význam je dosti vzdálený a od řečtiny k češtině je také daleko. Ale význam se sblíží, uvědomíme-li si, že i č. malta i řec. maltha jsou především látky na vyplňování spár mezi částmi stavby, a vzdálenost mezi námi a Řeky se zmenší, uvidíme-li, že jsme jejich slovo nemusili přejmouti přímo od nich; objevuje se i v pozdní latině (s význ. nějaké nafty a tmele z vápna a sádla), z jazyků slov. s význ. ‚malta‘ také v polštině, srbštině a slovinštině, s význ. ‚asfalt‘ v ruštině (je to ovšem někde i slovo nespisovné, známé jen v mluvě odborné). Srv. Berneker, Slav. etym. W. 2, 12. K nám se asi dostalo z Italie v dobách, kdy u nás pracovalo mnoho vlašských stavitelů a dělníků. — S něm. podst. jm. der Mörtel asi naše *malta* příbuzenství nemá. Za to žije toto něm. slovo u nás v podobě jiné: *moltýř.* Slovo Mörtel (starší tvary mortere, morter, mortel) se vykládá z lat. *mortârium* (moždíř, zde něco v mořdíři roztlučeného); tvar náš vznikl způsobem v češtině obvyklým ze starých tvarů německých (pův. mortéř). U Přeštic říkají *moltýř* hlíně barvy skoro pomorančové s hojnými zrnky písku, jež se tam místy vyskýtá; stavívá se tam dosti často posud »na moltýř« místo na obvyklou maltu (moltýř se někdy nechává, jak se vybírá z jam, někdy se smísí ještě s popelem nebo s vápnem; »na moltýř« vystavěl na př. Jos. Hlávka veliký kravín ve dvoře Vlčím, jenž je částí

lužanského panství). Slovo *moltýř* zná také Kott (6, 1023); uvádí je zejména z Krejčího Geologie (533), kde o radnickém svrchním pásmu m. j. čteme: »Nejvýše leží pak měkký, na zvětralý živec čili kaolin bohatý pískovec, tak zvaný moltýř (an se co přísada k maltě přidává), barvy světlé, žluté neb červené, často s kruhovými nákresy; místy přechází i v slepenec. Mocnost jeho obnáší až 30 sáhů«.

POSELÁK (L. B.). Tímto slovem se místy na venkově označuje obecní nebo také poštovní posel (Kottův slovník je má 7, 366 od Kr. Městce, ale slýchali jsme je i jinde). Není to odvozenina od slova *posel* (v tom je *e* hybné a odvozenina od něho by tedy byla *poslák*), nýbrž od slovesa *posílati*, stč. *posielati;* v hláskách stč. by dnešní slovo *poselák* znělo *pošělák*. Podobná odvozenina je *poselačka* u Veleslavína (posílka, posílání posla se vzkazem a pod.). Tvar *posílák* (V. Hánek, Zpovědnice, 1921, 20) je přizpůsoben slovesu *posílati;* původnější je tvar *poselák, pošělák* se zkrácením kmenové samohlásky v odvozenině (také místo Veleslavínova slova *poselačka* dnes by se asi spíše říkalo *posílačka*).

Z Jednoty českých filologů. — V dokonalém uměleckém provedení grafického závodu Štencova vydala J. č. f. v Praze první serii desíti podobizen předních našich jazykozpytců a filologů, Dobrovským počínajíc. Většina pohlednic reprodukuje ve formátu pohlednic umělecká díla, a to jak soudobé originály (Kiprenského portrét Dobrovského, Machkovy oleje Jungmanna a Šafaříka, Vilímkovu kresbu V. B. Nebeského, Švabinského perokresby Gebaura a Krále a Šejnostovu plaketu Zubatého), tak i zdařilé reprodukce podle fotografií (F. Bartoš, J. Niederle a A. Vašek). Umělecká hodnota podobizen spolu s neobyčejně nízkou jejich prodejní cenou (objedná-li se přímo v administraci Jednoty č. f. v Praze I., na Smetanově nám. 55, stojí 7 Kč) doporučuje je co nejlépe i čtenářům Naší řeči.

•

Změna adresy kanceláře Slovníku jazyka českého. Kancelář Slovníku jazyka českého se 1. dubna přestěhovala do nových místností a její adresa jest: Praha-III, Letenská 5.

Odpovědný redaktor: prof. dr. Josef Zubatý.
Tiskli Neuber, Pour a spol. v Praze-I., Bílkova ul. 17.